

ALTAN TOPÇI

Dr. TUNCER GÜLENSOY

I. Giriş; II. Moğol yazısıyla metin (ilk 8 sayfa); III. Transkripsiyon (ilk 5 paragraf); IV. Tercüme (1-21. paragraflar: Başlangıcından Çinggis'in tahta çıkışına kadar) ve notlar.

I. Giriş

Moğol dilinin en eski yazılı vesikası olarak kabul edilen Uygur harfleriyle taş üzerine yazılmış beş satırlık Moğolca yazıttan¹ sonra, en önemli diğer bir vesika, Türkçe tercümesi Ahmet Temir tarafından ortaya konan *Moğolların Gizli Tarihi* adlı eserdir². XIII. yüzyıl Moğol tarihini³ ve Moğollar hakkında efsanevi şecereden⁴ başlayarak Ögedei zamanına kadarki en eski bilgileri içine alan bu büyük eserden başka ilim dünyasının yakından tanıdığı diğer bir eser de *Altan Topçi*⁵ dir. 1604 yılında⁶, diğer bir görüşe göre de daha eski bir devrede yazıldığı zannedilen *Altan Topçi*, hemen hemen (Kozin'in mukayeseli neşri neticesinde % 83'ü)⁷ Moğolların Gizli Tarihi (=MGT)'nin aynıdır.

Altan Topçi (=AT)'nin yanında *Altan Debter*⁸ adlı diğer bir Moğolca eser vardır ki, *Cami'üt-tevârih*'in meşhur yazarı İranlı Reşidüddin,

¹ 1219-1220 yıllarında Uygur harfleriyle taş üzerine yazılan ve Baykal Gölü civarında bulunmuş olan beş satırlık Moğolca yazıt, bu dilin en eski âbidesi olarak kabul edilmektedir. Taşın aslı hâlen Leningrad Asya Müzesi'nde olup, I. J. Schmidt, D. Banzarov ve I. Klyukin tarafından tetkik edilmiştir. (bk. Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, "Giriş", s. IX, not 4).

² *Manghol-un Niuşa Tobça'an (Yüan Ch'ao Pi-Shi). Moğolların Gizli Tarihi.* (Yazılışı: 1240), I, Tercüme. Prof. E. Haensch'in Almanca ve S. Kozin'in Rusca tercümesini Moğolca aslı ile karşılaştırıp dilimize çeviren: Dr. Ahmet Temir. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, LII + 300 s. Metin dışında 2 harita ve 1 fotokopi vardır.

³ XIII. yüzyıl Moğol tarihi hk. umumî bilgi için bk. Temir, *MGT*, s. VII-XIV.

⁴ bk. Tuncer Gülensoy, *Moğolların Gizli Tarihi'ne ve Altan Topçi'ye göre Çinggis Han'ın şeceresi.* AÜDTCF Tarih Dergisi (1967), s. 189-191.

⁵ *AT* hakkında geniş bilgi için bk. C.R. Bawden, *The Mongol Chronicle, Altan Topçi.* Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1955, s. 1-34.

⁶ Temir, *a.g.e.*, s. XII.

⁷ Temir, gös. yer.

⁸ Temir, gös. yer.

eserini yazarken bundan faydalandığını söylemektedir. Fakat, *Altan Debter* ile *AT*'nin aynı mı veya başka başka eserler mi olduğu sorusu halâ çözülemediği için, Reşidüddin'in ifâdesi kesinlik kazanmamakta, yâni hangi eseri gördüğü ve faydalandığı bilinmemektedir. Fakat görüşümüze göre, Reşidüddin'in *AT*'yi görmediği ortadadır. Çünkü, *AT*'nin ilk dört paragrafı ve hele ilk iki paragrafı Tibet ve Budizm tesiri ile yazılmış, her satırı Budizm kokmaktadır ki burada verilen şecere Reşidüddin tarafından hiç zikredilmemekte ve hattâ sonraki paragraflarda görülen yer ve şahıs adları imlâ yönünden *Câmi'üt-tevârih*'le uyuşmamaktadır. Diğer bir gerçek te Reşidüddin'in ölüm tarihi olan 1318'dir. *AT*'nin 1604 yılında yazıldığı görüşü kuvvetli iken, bu tarihten 300 sene önce ölen birisinin o eserden istifade etmesine maddeten imkân yoktur. O halde, Reşidüddin'in gördüğü veya görmüş olabileceği iki eser ortadadır. Birisi, yazılışı 1240 (Sıçan yılı) yılının yedinci ayında⁹ yazılıp tamamlanan *MGT*, diğeri *Altan Debter* adlı şimdilik ne olduğu meçhul eserdir. Fakat, *AT*'nin yazılışında *MGT*'nden geniş ölçüde faydalanıldığı su götürmez bir gerçektir. Tercümesini verdiğimiz 21 paragraf içerisinde *AT* ile *MGT*'ndeki benzerliklere aşağıda ve tercüme ile verilen notlarda işaret edilecektir.

AT'nin burada Uygur veya Çin harfleri ile yazılıp yazılmadığının münakaşası yapılmayacaktır. Çünkü eserin elde mevcut Uygur harfleri ile yazılı nüshaları, bu eserin Çin harfleri ile yazılı nüshasından tekrar Uygur harflerine çekilmek suretiyle meydana getirildiği görüşüne kuvvet kazandırmaktadır.

Altan Topçî'nin nüshaları:

Ahmet Temir'in *MGT*'ne yazdığı girişteki nottan¹⁰ ve Charles Bawden'in yayınladığı *AT*'nin önsözünden¹¹ öğrendiğimize göre, *AT*'nin bilinen nüshaları şunlardır:

1. Lama Galsan Gombaev'in Rusça tercümede esas aldığı nüsha, bk.: *Trudy Vostochnogo Otdeleniya Imperatorskago Arkheologicheskago Obshchestva. Chast' Shestaya. Altan Tobçi. Mongol'skaya Letopis', b Podlinnom Tekste i Perevod.* Perevolama Galsana Gomboyeva. Sankpeterburg 1858.

⁹ *Moğolların Gizli Tarihi*, trc. s. 205, § 282.

¹⁰ Temir, *a.g.e.*, s. XIII, not. 2.

¹¹ Bawden, *a.g.e.*, s. 1-6.

2. Pekin nüshası,
3. Leningrad Asya Müzesi'nde bulunan nüsha,
4. Kozin tarafından *MGT* ile mukayese halinde neşredilen nüsha.

Bizim burada üzerinde durduğumuz *AT*'den farklı diğer bir *Altan Topçi Nova*¹² vardır ki, P. Pelliot¹³ bunu Urga Kütüphanesinde bulmuş, bir kopyası Moğolistan Halk Cumhuriyeti İlimler Akademisi Başkanı Camyang-Güng tarafından Paris Bibliothèque National'e verilmiştir¹⁴.

Altan Topçi'den istifade edilerek yazılmış eserler de şunlardır:

1. *Çinggis Kağan-u Çidig*: 1925 yılında bir koleksiyonu Pekin'de bu isim altında yayınlanan eser, "Çinggis Kağan'ın soyu" anlamındadır. Avrupaî tarzda 196 sayfadan meydana gelmiş olup, bunun ilk 126'sı *AT*'nin aynısıdır. Batıda Ligeti, Žamcarano ve Vladimirtsov, Japonya'da da Kobayashi, Hattori ve Yazava gibi mongolistler tarafından incelenmiştir.

Çince "*Meng Wen Meng Ku Shih Chi*", İngilizce "*Mongol Chronicle, Çinggis Qağan u Çidig, including Altan Topçi*" adı ile 1940 yılında 14 × 20 cm. ebadında yeni bir baskısı daha yapılmıştır¹⁵.

2. *Boйда Çinggis Qağan-u Çidig*: The Mongol Book Company'nin yayınladığı bu eser, *Çinggis Qağan-u Çidig*'in ikinci bir edisyonudur.

Çin yazısı ile yayınlanan *Boйда Çinggis Qağan-u Çidig*'in ilk 62 paragrafı *AT*'nin aynıdır. Bu eser Yamamoto Mamoru ve Kobayashi Takashiro tarafından *AT*'nin Japonca tercümesi ile beraber kullanılmıştır¹⁶.

Altan Topçi'nin kısmen tercümesini ihtiva eden diğer bir eser de 1940 yılında Tokyo'da Fujioka Katsuji tarafından Japonca olarak yayınlanmıştır. Önsözü Fujioka'nın ölümü üzerine Hattori Shiro tarafından yazılmıştır.

Batıdaki neşriyatı takipteki güçlükten dolayı, burada bu konuda söyleyebileceğimiz son çalışma Charles Bawden'in "*The Mongol*

¹² Temir, *a.g.e.*, s. XIII, not. 2; Bawden, *a.g.e.*, s. 5.

¹³ bk. P. Pelliot, *Notes sur le "Turkestan" . . . . .*, T'oung-Pao XXVII, 1930, s. 20-55.

¹⁴ Bawden, *a.g.e.*, s. 2.

¹⁵ Bawden, *a.g.e.*, s. 2-3.

¹⁶ Bawden, *a.g.e.*, s. 3-4.

Chronicle Altan Tobči, text, translation and critical notes.” (Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1955), adlı eseridir. Bu eserde geniş bir girişle *AT*’nin nüshaları hakkında bilgi verilmiş, eserin transkripsiyonu yapılırken de farklı nüshalar üzerinde durulmuştur¹⁷.

Bizim *AT* transkripsiyonunu Türk ilmî transkripsiyonu ile yeniden inşa ederken kullandığımız eser de budur. Diğer, Uygur-Moğol yazısı ile Harvard-Yenching Institute tarafından basılmış olan *Altan Topçı*’dir ki¹⁸, Bawden tarafından (U) nüshası olarak kullanılmıştır. Türkçe tercüme Bawden’in metin transkripsiyonu esas alınarak yapılmış, İngilizce tercümede Moğolcaya nazaran görülen eksiklikler, eserin Moğolca neşri ile karşılaştırılarak, giderilmeye çalışılmıştır.

Eser hakkında:

Eserin bütünü 126 paragraftır. İlk 3 paragrafı ve 4. paragrafın ilk satırları *Moğolların Gizli Tarihi*’nde görülmeyen bir şecereyi ihtiva eder ki, bu şecere mitolojik olup, Tibet Budizminin tesiri altında ortaya çıkmıştır.

AT’de verilen şecere takip edildiğinde görüleceği üzere, Moğolların menşe efsanesinde ve *MGT*’nde “kurt” olarak adı geçen “Börte Çinoa (veya: Çino)” burada “insan” olarak karşımıza çıkar. Keza, Börte Çinoa’nın kuzeye doğru çıkıp Tenggis Denizi’ni geçtikten sonra yabancı bir memlekete gelerek: “Gooa Maral (veya: Goa-Maral; *MGT*’nde: Ho’ai-maral) adlı bakire bir kızla evlenmesinden de Goa Maral’ın “insan” olduğunu görürüz.

Burada dikkati çeken diğer bir husus da, *MGT*’ndeki ifâdeden Tenggis (=Baykal gölü)’in kuzeyden güneye geçildiğidir. Çünkü Moğolların yerleşme merkezi ve kutsal dağı olan Burkan Qaldun dağı Tenggis’e göre güneyde, Orhon nehrine göre doğuda kalmaktadır. *AT*’deki ifâde ise “Börte Çinoa”nın güneyden kuzeye çıktığını belirtiyor.

Yine *AT*’ye göre Börte Çinoa, sanki Moğol olmayan bir kişidir ve Gooa Maral ile evlendikten sonra Moğol kabilesinin bir mensubu olmuştur.

¹⁷ bk. not 5.

¹⁸ *Altan Topçı, A brief history of the Mongols*. Harvard-Yenching Institute, Scripta Mongolica I, Harvard University Press, Cambridge-Massachusetts, 1952.

AT'de "insan" olarak belirtilen "Bozkurt" ile "Beyaz Geyik" in Türk ve Moğol türeyiş efsanesindeki motiflere ters düştüğü görülür.

AT'nin 4. paragrafının son satırlarında verilmeye başlanan ve Çinggis-han'a kadar sürüp gidecek olan şencere *MGT*'nin 1. paragrafının son satırı ile aynı özelliktedir. *MGT*'nin 2. ve 3. paragrafı *AT*'nin 5. paragrafının ilk üç satırını ihtiva eder. Sonra *AT*'de büyük bir farkla Çinggis-han'ın ardılları ile Oyrad hanlarından bahsedilir ve bu 7. paragrafın ilk satırına kadar devam eder. *MGT*'nin 3. paragrafının son satırının karşılığı *AT*'de 7. paragrafın ikinci satırı ile uyuşmaya başlar. *MGT*'nin 5,6 ve 7. paragrafları *AT*'nin 7. paragrafına tekabül eder. Yine *MGT*'nde 17, 18, 19, 20, 21 ve 22. paragrafların içindeki bilgiler *AT*'nin 8. paragrafındadır. Görülen diğer benzerlikler şunlardır:

<u>M G T</u>	<u>A T</u>
§§ 24-26, 28-31	9
32-41, 46, 47	10
54-56	11
59-64 (64'ün bir kısmı)	12
64-69	13
75-77	14, 15 (baş tarafı)
78-80	15
80-82	15 (son kısmı), 16
84-86	17
87	18
90-92	18, 19 (bir kısmı)
93	19
94,95	20
96	20 (son kısmı), 21 (ilk kısmı)

Yalnız şunu belirtmekte fayda vardır: *Moğolların Gizli Tarihi* ile *Altan Topçî*'de görülen bu benzerlikler, kelimesi kelimesine bir benzerlik değildir. Sadece, kronolojik olarak verilen olaylarda görülen benzerliklerdir.

אשר יהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב

ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב

ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב

ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב

ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב

ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב

ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב
ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב ויהיה בך רב

III. Transkripsiyon (ilk 5 paragraf)

(§ 1) *Own suwasti siddam. Erkin bodisong-nar-un töröl-ten-i erdem-ten dededü kad-un icağur-u enedkeg töbed-eçe inağsida ündüsüleğsen-i edüi te üi qoriyan ügülesügei orçilang-un kümün amitan-du onoçu üiledkü ügei-in tulada. ori burқан-u cayağa-bar maқа samadi. olan-a ergügdeğsen қаған kemen aldarsibai. enedkeg-ün eng terigün maқа samadi қаған buyu. tegün-ü köbegün ücesküleng gereltü қаған tegün-ü köbegün buyan-tu қаған. tegün-ü köbegün tedkün asarağçi қаған. tegün-ü köbegün nama-yi köke kemekü dörben tüb-i ecelegçi altan kürdü-tü қаған. tegün-ü köbegün ücesküleng-tü ğurban tüb-i ecelegçi mönggün kürdü-tü қаған. tegün-ü köbegün masi ücesküleng-tü қояр түb-i ecelegçi ces kürdü-tü қаған. tegün-ü köbegün sayin ücesküleng-tü nigen түb-i ecelegçi temür kürdü-tü қаған boyu. tegün-ü köbegün tegüs ücesküleng-tü қаған buyu.*

(§ 2) *tede tabun çakrawarti қаған kemen aldarsibai. tegüs ücesküleng-tü қаған-u köbegün talbigçi қаған buyu. tegün-ü köbegün talbin bariğçi қаған buyu. tegün-ü köbegün şeküni қаған. tegün-ü köbegün küsi қаған. tegün-ü köbegün yeke küsi қаған. tegün-ü köbegün sayin üceğçi қаған buyu. maқа samadi қаған-u altan uruğ-aça inağsi saluğsan gerge қаған buyu. tegün-ü köbegün sayin töröl-tü қаған buyu. tere қаған-aça ulam cerge-ber saluğsan қад-un eğüs arsalan ogoçi-tu қаған buyu. tegün-ü köbegün ariğün idege-tü қаған. қаған idege-tü қаған. tangsuğ idege-tü қаған. rasiyan idege-tü қаған kiged buyu. ariğün idege-tü қаған-u köbegün burқан bağsi. ücesküleng-tü enetei қояр buyu: қаған idege-tü қаған-u köbegün nasun-a tegülдер ilağüğçi kiged. tegüs sayin қояр buyu. tangsuğ idege-tü қаған-u köbegün nasun-a tegülдер yeke nere-tü kiged. ülü türiddüğçi қояр buyu: rasiyan idege-tü қаған-u köbegün diwadad ananda қояр buyu: sikamuni-yin*

(§ 3) *köbegün raқuli buyu. raқuli toyin boluğsan-u tula. ariğün idege-tü қаған-u icağur tasuraba gekü. olan sudur-ud-tur tasurağsan ügei kemen nomlabai. burқан nirwan-dur nöğgicü mingan ilecü cil boluğsan-u қoyina. maқа samadi қаған-u altan uruğ-aça doruna қасu-tu-yin bel-dür delgereğsen inu eyin buyu. enedkeg-ün mağada-yin küsala қаған-u köbegün sarba nere-tü қаған-u tabun köbegün buyu. odaқан inu töröl-ki köke kiris üsütü. ğar köl inu қabtakai. nidün inu दौरa-aça degegside anıқu buyu. ene uridaki töröl-dür adali busu kemeldücü. ces қағurçağ-tur kicü gangga mören-dür uğurbai. balbu töbed қояр-un cabsar-a töbed-ün ebügen mören-ü kicağar-a-aça қағurçağ-yi oluğad negecü ücebesü ğooa ücesküleng-tü köbegün acıgu. arban cirğugan nasu-tu bolcu. ğacar-un ündür sayin-i ericü. қасu-tu şambu ağula dörben ker ğacar-ı uğacu nutuğlaya gecü iretele töbed-ün kümün uçiracu қamiğa-aça irekü kümün buyu gecü asağba.*

(§ 4) *degaside ciğabai. kedken tengri-de-çe cayağa-tu buyu. man-u töbed ulus-tur ған ügei buyu gecü. kücügün-dür-iyen ergün abçu irebei. töbed-ün eng terigün kücügün sandali-tu ғаған tere buyu. tegün-ü köbegün erkin doluğan kümün sandalitu ғаған. tegün-ü köbegün kii carbu sibağun sandali-tu ғаған. tegün-ü köbegün ayitulқа arbai sandali-tu ғаған. tegün-ü köbegün küri külüg қал болur sandali-tu ғаған. tegün-ü köbegün күн sübin morin sandali-tu ғаған. tegün-ü köbegün dalai sübin altan sandali-tu ғаған. tegün-ü köbegün ақа inu boroçu. ded inu sibaғуçı. oduқан inu börte çinoa buyu. öbere қағura-ban мағу-laltucu. börte çinoa umara cüg tenggis dalai getülcü cad-un ғacar-a ireged. ere ügei гооа maral nere-tü ökin-i abçu. cad-un ғacar-tur nutuғlan сағucu. mongғol omoғ-tan bolba. tegün-ü köbegün batai қаған. tegün-ü köbegün temücin. tegün-ü köbegün қuriçal mergen. tegün-ü köbegün oғcim буғurul. tegün-ü köbegün sali қалқaku.*

(§ 5) *tegün-ü köbegün yeke nidün. tegün-ü köbegün sem soçi. tegün-ü köbegün sali қалқаку. tegün-ü köbegün borçigidai mergen. tegün-ü köbegün toraқalçin bayan. boroғçin гооа gergei-tedi acuғu. mongғol-un қад-un dededü inu eng terigün çinggis қаған. tegün-ü köbegün ögedei қаған. tegün-ü degüü inu külüg қаған. tegün-ü degüü inu möngke қаған. tegün-ü degüü inu kublai қаған. tegün-ü degüü inu қoyina ölcei-tü қаған. tegün-ü köbegün külüg қаған. tegün-ü köbegün buyan-tu қаған. tegün-ü köbegün gegen қаған. tegün-ü köbegün yisün temür қаған. tegün-ü қoyina cayağa-tu қаған. tegün-ü қoyina қutuғ-tu қаған. tegün-ü қoyina ayicamal қаған. tegün-ü қoyina uқаға-tu қаған. tegün-ü köbegün bilig-tü қаған. tegün-ü köbegün usқal қаған. tegün-ü köbegün coriғ-tu қаған. tegün-ü köbegün elbeg қаған. tegün-ü қayina oyirad-un batula çingsang mongғol-un törü-yi abuba: tegün-ü қoyina toқuған қаған. tegün-ü қoyina ului temür қаған. tegün-ü қoyina dalbaғ*

(§ 6) *қаған.*

IV. Tercüme (1 – 21. paragraflar)

I Own suwasti¹ siddam²

Büyük Boddhisatvaların³ doğuşunu⁴, iyi⁵ (ve) meşhur hakan⁶ların menşelerini, onların Hindistan⁷ (ve) Tibet⁸ten sonraki başlangıçlarını toplayarak anlatacağım. Bu dünyanın insanlarında (ve) canlı yaratıklarında başarılı hareketin bulunmayışından dolayı yegâne Buddha⁹'nın emri ile Maha Samadi hakanlar hakamı diye meşhur oldu. Maha Samadi Hindistan'ın ilk¹⁰ hakanı (idi). Onun oğlu¹¹ Büyük Işık Hakanı¹¹ (idi). Onun oğlu¹² Faziletli Hakan¹² (idi). Onun oğlu¹³ Koruyucu (ve) Kurtarıcı Hakan¹³ (idi). Onun oğlu¹⁴ Altın¹⁵ Çark Hakanı¹⁴ (ve) bizi besle diyen Dört Kıt'anın¹⁶ Hâkimi (idi). Onun oğlu¹⁷ Gümüş Çark'ın Mükemmel Hâkani¹⁷ (ve) Üç Kıt'anın Hâkimi (idi). Onun oğlu¹⁸ Bakır Çark'ın Daha Mükemmel Hakanı¹⁸ (ve) İki Kıt'anın Hâkimi (idi). Onun oğlu

- (1) ¹ *suwasti* <Skr. *suasti* “talih, baht, uğur, şans”.
- ² *siddam* <Skr. *siddha* “tekâmül etmiş”.
- ³ *bodisong-nar-un* <*bodisong* “Bodhisatva” + *nar* “Moğ. çoğul eki” + *un* “Moğ. genitif eki”.
- ⁴ *töröl-ten-i*
- ⁵ *erdem* <Uyg. “iyi, fazilet, kabiliyet”> Moğ. *Irdem* (Kal. Wb. 123) Mançu: *erdemu* (EUTS. 73)
- ⁶ *kad*. Tekili: *kağan* <Türkçe.
- ⁷ *enedkeg* ~ Uyg. *änätäk* (EUTS, 72) ~ Moğ. *änätkäğ* (Kal. Wb. 121) = *änkäk* <Soğd. * *'yntk'k* (Räsänen, *Etym.* s. 43 b)
- ⁸ *töbed*
- ⁹ *burқан* <Skr. 1. *Buddha* “burhan”, 2. “Yaradan, halik, şaman, ilâh, tanrı” (EUTS, 53).
- ¹⁰ *eng*
- ¹¹⁻¹¹ *ücesküleng genel-tü kağan*
- ¹²⁻¹² *buyan-tu kağan*; *buyan*, krş. Uyg. *buyan* <Skr. *punya* “Sevap, iyi amel, kut” (EUTS, 55).
- ¹³⁻¹³ *tedkün asarağçı kağan*
- ¹⁴⁻¹⁴ *altan kürdü-tü kağan*
- ¹⁵ Moğ. *altan* < Türk. (Ork.) *altun* “altın” (ETY; Tekin. *OT.* 301; Uyg. *altun* ay. (EUTS, 13); Kırg. *altın* ay. (Kırg. Sözl. 30); Kaz. *altın* ay. (Çuv. Sözl. 52); Çuv. *ultın* ay. (gös. yer.).
- ¹⁶ Dört Kıt'a, Moğ. *dörben tiib*
- ¹⁷⁻¹⁷ *mönggün kürdü-tü kağan*
- ¹⁸⁻¹⁸ *ecelegçi ces kürdü-tü kağan*

¹⁹ Demir ²⁰ Çarkın ¹⁹ İyi ²¹ (ve) Mükemmel ²² (ve) Bir Kıt'anın Hâkimi (idi). Onun oğlu ²³ Kusursuz Mükemmel Hâkan ²³ (idi).

2 Bunlar beş meşhur Çakrawarti Hanları olarak bilinirdi. ¹ Ücesküleng-tü Kağan ¹'in oğlu Talbigçi ² Kağan (idi). Onun oğlu Talbin Barigçi ³ Kağan (idi). Onun oğlu Seküni Kağan (idi). Onun oğlu Küsi Kağan (idi). Onun oğlu ⁴ Yeke ⁵ Küsi ⁴ Kağan (idi). Onun oğlu ⁶ Sayın Ücegçi ⁶ Kağan (idi). Bunlar Maha Samadi Kağan'ın ⁷ altın neslinden ⁷ gelen kağan âilesi (idi). Onun oğlu ⁸ Sayın Töröl-tü ⁸ Kağan (idi). Bu kağanın neslinden gelen kağanların sonucusu ⁹ Arsalan ¹⁰ Oğoci-tu ⁹ Kağan (idi). Onun oğulları ¹¹ Ariğün İdege-tü ¹¹ Kağan, ¹² Çağan İdege-tü ¹² Kağan, ¹³ Tangsuğ İdege-tü ¹³ Kağan (ve) Rasiyan [Rasâyana] ¹⁴ İdege-tü Kağan (idi). Ariğ-un İdege-tü Kağan'ın iki oğlu ¹⁵ Burkan Bağsi ¹⁵ (ve) ¹⁶ Ücesküleng-tü

¹⁹⁻¹⁹ *temür kürdü-tü*

²⁰ Moğ. *temür* < Türk. (Ork.) *tâmir* “demir” (Tekin. OT. 379); Uyg. *tâmür* = *tâmir* “demir” (EUTS, 233); Çağ. *timür* ay. (Abuşka, 190, 35); Kırg. *temir* ay. (Kırg. Sözl. 724); Çuv. *timar* ay. (Çuv. Sözl. 178).

²¹ Moğ. *sayin* “iyi, asil” < Türk. *say-(ı)n* (?), krş. Uyg. *sanlag* “sayın, sanlı, haşmetli” = *sanlıg* (EUTS, 196).

²² *ücesküleng* “mükemmel, âlâ”

²³⁻²³ *tegüs ücesküleng-tü kağan*

(2)

¹⁻¹ *ücesküleng-tü kağan*

² Moğ. *talbigçi* “kurtarıcı, kurtaran, halâskâr”

³ Moğ. *talbin barigçi* “Delivering Conserving”

⁴⁻⁴ *Yeke Küsi* “Büyük Küsi”

⁵ *yeke*, Moğ. “büyük”, krş. Uyg. *Yeke* “Antroponim” (EUTS, 292)

⁶⁻⁶ *Sayın ücegçi* “Good-at-Seeing”

⁷⁻⁷ *altan uruğ-aça* (*altan* “altın”, bk. § 1, not. 15; *uruğ* “nesil, soy” + *aça* “Moğ. ablatif eki”).

⁸⁻⁸ *Sayın Töröl-tü* “İyi Doğmuş”

⁹⁻⁹ *Arsalan Oğoci-tu* “Arslan ağızlı”

¹⁰ Moğ. *arsalan* < Türk. (Uyg.) *arслан* (EUTS, 20); Kırg. *arstan* (Kırg. Sözl. 48); Kaz. *arşlan* (Çuv. Sözl. 6); Çuv. *araslan, arşlan* (Çuv. Sözl. 6).

¹¹⁻¹¹ *Ariğün İdege-tü* “Temiz Yiyecekli”

¹²⁻¹² *Çağan İdege-tü* “Beyaz Yiyecekli”

¹³⁻¹³ *Tangsuğ İdege-tü* “Tatlı (Hoş) Yiyecekli”

¹⁴ *Rasiyan (Rasayâna)* < Skr.; Uyg. *rasayan* (EUTS, 191)

¹⁵⁻¹⁵ *Burkan Bağsi* “Öğretici Budha”; Uyg. *Bağşi* (EUTS, 31) ~ Moğ. *bağşi* (Kal. Wb. 30) < Çin. *po-shih* (Räsänen, *Etym.* s. 59 a)

¹⁶⁻¹⁶ *Ücesküleng-tü Enetei (Nandi)* “Mükemmel Enetei”

Enetei [Nandi] ¹⁶ (idi). Çağan İdege-tü Çağan'ın iki oğlu ¹⁷ Nasun-a Tegülder İlağugçı ¹⁷ (ve) ¹⁸ Tegüs Sayın ¹⁸ (idi). Tangsuğ İdege-tü Çağan'ın oğulları ¹⁹ Nasun-a Tegülder ¹⁹, ²⁰ Yeke Nere-tü ²⁰ (ve) ²¹ Ülü Türidügçi ²¹, üçü, (idi). Rasâyana İdege-tü Çağan'ın iki oğlu Diwadad [Dawadad] (ve) Ananda ²³ (idi). Sişamuni'nin

3 oğlu Rahuli (idi). Denilir ki, Rahuli rahip¹ olduğu için ² Ariğ-un İdege-tü ² Çağan'ın nesli tükendi. Fakat bir çok tarihî kitap³larda bu neslin bitmediği öğretilmektedir. Buddha Nirvana⁴'ya ulaştıktan bin ⁵ yıl⁶dan fazla bir zaman sonra, Maha Samadi'nin ⁷ altın neslinden ⁷ karlı doğu yamaçlarında çoğalanlar aşağıda sıralanmıştır: Hindistan⁸ ın Mağada eyâletinin (hâkanı) Hâkan Kusala'nın oğlu Hâkan Sarba'nın beş tane oğlu vardı. En küçük oğlunun doğuştan mavi⁹ saçları vardı. ¹⁰ Elleri düz, ayakları düztabandı¹⁰. Gözleri aşağıdan yukarıya doğru kapanırdı. (Onlar birbirlerine şöyle dediler): “Bu, daha önce doğanlara benzemiyor”. (Onu) bakır (bir) kutu¹¹ya koyarak ¹² Ganj

¹⁷⁻¹⁷ *Nasun-a Tegülder İlağugçı* “Ömrü Bağışlanmış (ve) Muzaffer”

¹⁸⁻¹⁸ *Tegüs Sayın* “Kusursuz İyi”

¹⁹⁻¹⁹ *Nasun-a Tegülder* “Ömrü bağışlanmış”

²⁰⁻²⁰ *Yeke Nere-tü* “Büyük İsim”

²¹⁻²¹ *Ülü Türidügçi* “Not Degenerating”

²² *Diwadad (Dawadad)* <Skr.

²³ *Ananda* <Skr., krş. Uyg. *Anant* “Özel ad, etnonim” (EUTS.14).

(3) ¹ *toyin*, krş. Uyg. *toyin* “rahip” (EUTS, 248) <Çin. *tao-jen*.

²⁻² bk. § 2, not: 12-12

³ *nom* “dinî belge, kitap” Uyg. *nom* “kanun, din, akide, dinî eser” (EUTS, 137) <Soğd. *nom* <Yun. *nomos*.

⁴ *nirwan* <*nirvana*: Budizm’de en yüksek merteye <Skr. *nervân*; Uyg. *nirwana* = *nirban* (EUTS, s. 136-137).

⁵ Moğ. *minggan* Türk. *ming* < *bing/biñ*, *bin*; MGT’nde: *minka*, *minkan*, *mingkan* şeklindedir. bk. T. Gülensoy, *Moğolların Gizli Tarihi’ndeki Türkçe kelimeler üzerine bir deneme*, AÜDTCF “Türkoloji” Dergisi, V/1, s. 131.

⁶ Moğ. *cil* ~ Türk. *yıl* “yıl, sene” (EUTS, 294).

⁷⁻⁷ bk. § 2, not: 8-8

⁸ *enedkeg*; Uygurca yazmalarda da *enedkeg* şeklinde geçer, bk. § 1, not 7.

⁹ Moğ. *köke* <Türk. (Ork.) *kök* (ETY; Tekin. *OT*. 351); Uyg. *kök*, *kög* (EUTS, 114); Kırg. *kök* (Kırg. Sözl. 498); Çuv. *kəvak* (Çuv. Sözl. 68).

¹⁰⁻¹⁰ AT, metinde: *ğar köl inu kabtağai* “el (ve) ayakları düzdü”

¹¹ *kağurçaq*

¹²⁻¹² *gangga mören*; Uyg. *Gang* <Skr. *gangā* “Ganj nehri” (EUTS, 80) = *kang*; *mören* ~ Uyg. *müren* (EUTS, 134) <Moğ.

nehri¹²'ne attılar. Nepal¹³ (ve) Tibet arasında, (bir) ihtiyar adam, nehir kıyısından kutuyu aldı (ve) açtı. Baktığı zaman, içinde güzel¹⁴ (ve) mükemmel¹⁵ bir erkek çocuğu (gördü). (Çocuk) onaltı yaşına geldi (ve) memleket¹⁶ in yüksek¹⁷ (ve) iyi yerlerini ararken (ve) karlı¹⁸ ¹⁹Sambu [Şambu] dağlarını¹⁹ (ve) ²⁰dört yabancı diyar²⁰ları düşünürken “Burada yerleşeceğim.” diyerek geldi. ²¹Tibet’li (bir) adam²¹ onunla yolda karşılaştığı zaman: “Sen neredensin?”²² diye sordu.

4 (Çocuk) yukarıya doğru gösterdi. (O adam) “(Bu çocuğun) Tanrı’dan¹ kısmeti var. Bizim Tibet halkı²nın hâkanı yok” diyerek, onu omuzuna kaldırıp götürdü. O, Tibet’in ilk ³Omuza Oturan sandali-tu kağan³’ı idi. O’nun oğlu Erkin⁴ doluğan kümün sandali-tu kağan idi. Onun oğlu Kii carbu sibagun sandali-tu kağan idi. O’nun oğlu Ayitulka arbai⁵ sandali-tu kağan idi. O’nun oğlu Kuri [Küwa] Külüg kal [ğal] bolur sandali-tu kağan idi. O’nun oğlu Kun [Küwa] subin [subin] morin sandali-tu kağan idi. Onun oğlu Dalai⁶ sübin [subin] altan⁷ sandali-tu kağan idi. O’nun oğullarından büyüğü⁸

¹³ *balbu*

¹⁴ *gooa*; MGT.’nde: *ho'ai, ko'ai*

¹⁵ *ücesküleng-tü*

¹⁶ *gacar*

¹⁷ *ündür*

¹⁸ *çasu-tu*

¹⁹⁻¹⁹ *Şambu ağula*; krş. Uyg. *şamnu=şmnā* “şeytan” (EUTS, 216, 218).

²⁰⁻²⁰ *dörben ker gacar*

²¹⁻²¹ *töböd-ün kümün*

²² *ka miğa-aça* “nerede” (*ka < Türk. soru zamiri)

- (4) ¹ *tengri-de-çe* veya: *tengri-eçe* (AT’de: *tegri*; MGT’nde: *tenggeri*) < Türk. (Ork.) *Tänri* (ETY; Tekin. *OT*. 379; Uyg. *t(ä)ngri = tngri* (EUTS. 233); Kırg. *tenğiri* (Kırg. Sözl. 275); Çuv. *törä* (Çuv. Sözl. 184), Kaz., Miş., Büg. *terärsä*, Kaz. *terärsä, terä, teri* (gös. yer.)
- ² Moğ. *ulus* < Türk. (Ork.) *ulus* (ETY; Tekin. *OT*. 390; Uyg. *ulus=ulus* (EUTS, 266).
- ³⁻³ *terigün kücügün sandali-tu kağan*.
- ⁴ *erkin* < Türk. (Ork.) *erk* “kudret”, nüfuz, sözü geçerlik” (ETY); Uyg. *ärk* “kuvvet, kudret, güç” (EUTS, 74).
- ⁵ Moğ. *arbai* < Türk. *arba* (EUTS, 20).
- ⁶ *dalai* “deniz” < Skr.; Türkçesi: *taluy ~ taloi ~ talay* (EUTS, 221).
- ⁷ *altan*, bk. § , not 15.
- ⁸ Moğ. *ağa* < Türk. (Uyg.) *ağa, ağa* (EUTS, 9); Çağ. *ağa* (Abuşka, 19); Kırg. *ake* (Kırg. Sözl. 12); Çuv. *ağa* “ağabey, amca” (Çuv. Sözl. 2) *pit’ç’e* “ağabey” (Çuv. Sözl. 109).

Boroçu [Boroçi] ⁹ idi; ikincisi ¹⁰ Sibaguçi; en küçüğü ¹¹ ¹²Börte Çinoa ¹² idi. (Kardeşler) birbirleriyle kavga ettikleri için, Börte Çinoa kuzeye doğru (giderek) Tenggis ¹³ Denizi'ni geçti (ve) ¹⁴yabancı (bir) memlekete ¹⁴ geldi. (Hiç) evlenmemiş ¹⁵ ¹⁶Goa Maral ¹⁶ adında bir kız aldı (ve o) yabancı memlekette yerleşti. Moğol ¹⁷ kabile¹⁸sinin (bir) mensubu oldu. O'nun oğlu ¹⁹ Batai Çağan ¹⁹, O'nun oğlu Temücin, O'nun oğlu, ²⁰Quriçal Mergen ²⁰, O'nun oğlu ²¹ Oğcim Bugurul ²¹, O'nun oğlu ²² Sali Kılçaķu ²² [Galgacu] idi.

5 O'nun oğlu ¹Yeke Nidün ¹ (idi). O'nun oğlu ²Sem Soçi ², O'nun oğlu ³Sali Kılçaķu ³ [Kılçaķu, Galgaķu], O'nun oğlu ⁴Borçigidai [Borçigidai] Mergen ⁴, O'nun oğlu ⁵Toraķalçin [Torgalcin] Bayan ⁵ (idi). O, ⁶Boroğçin Goa⁶'yı karısı olarak almıştı. Moğolların ilk (ve) büyük kağanı Çinggis Kağan idi. O'nun oğlu Ögedei Kağan (idi). Onun küçük kadesi Külüg [Güyüg] Kağan (idi). Onun küçük kardeşi Möngeke ⁷ Kağan, O'nun küçük kardeşi Kubilai Kağan, Onun

⁹ *Boroçi*, Moğ. şahıs adı. (Moğ. *boro* < Türk. *boz*; Türkçe: *z* > Moğolca: *r*)
¹⁰ *ded inu*

¹¹ *odukan inu* (*odka inu* / *odağan anu* / *odğan inu*)

¹²⁻¹² *Börte Çinoa* "Boz Kurt", krş. MGT. *Börte-Çino*

¹³ *Tenggis* "Baykal Gölü", krş. Türkçe: *tengiz*, *deniz*, *dingiz*.

¹⁴⁻¹⁴ *cad-un ğacar-a* (*cad* "yabancı" < Türk. *yad*, *yat* ay.; *ğacar* "memleket, yer")

¹⁵ *ere ügei* (*ere* < Türk. *er* "er, erkek" "erkeksiz").

¹⁶⁻¹⁶ "Güzel Geyik"; MGT'nde: *Goa-maral* ~ *Ho'ai-maral*

¹⁷ *mongğol*

¹⁸ Moğ. *omog* < Türk. *obog* < *obo* / *oba*.

¹⁹⁻¹⁹ MGT'nde: *Bataşihan*

²⁰⁻²⁰ MGT'nde: *Horiçar-mengan*; (*mergen* ~ *mergan* "usta, nişancı". Bu söz bir çok Türk lehçelerinde de kullanılmaktadır.)

²¹⁻²¹ MGT'nde: *A'ucan-boro'ul* (P. Pelliot'ya göre: *A'ucam-boro'ul*, bk. TP, XXXII, s. 357).

²²⁻²² MGT'nde: *Sali-ħaça'u* (*-ħaça'u*)

(5) ¹⁻¹ *yeke nidün* "büyük göz"; MGT'nde: *Yeke-nidun*

²⁻² MGT'nde: *Semsoçi*

³⁻³ MGT'nde: *Harçu* veya *Karçu*

⁴⁻⁴ MGT'nde: *Borçigidai-mergan* (Bunun karısı *Mangkolcin-ko'a* idi ki, AT'de zikredilmiyor)

⁵⁻⁵ MGT'nde: *Toroķolcin-baiyan*; (*baiyan*, Moğol yazı dilinde *bayan* "zengin", krş. Türkçe *bay* "zengin". MGT'nde de *-Bayan* / *-bayan* şekliyle has ve cins isimlere getirilir: *saķal-bayan* "sert ot" gibi).

⁶⁻⁶ MGT'nde: *Boraħçin-ho'a* (*-ko'a*)

⁷ *mönke* "ebedi, ölmez, ölümsüz", krş. Türkçe: *mengi* / *bengi* ~ *mengigü*".

küçük kardeşi, sonra ⁸, Ölcei-tü Kağan (idi). O'nun oğlu Buyan-tu Kağan (idi). O'nun oğlu Gegen Kağan (idi). O'nun oğlu ⁹Yisün Temür ⁹ Kağan (idi). Ondan sonra Kutuğ¹⁰-tu Kağan, ondan sonra Ayicamal Kağan, ondan sonra Ukağa-tu Kağan (idi). O'nun oğlu Bilig¹¹-tü Kağan (idi). O'nun oğlu Uskal Kağan (idi). O'nun oğlu Corig-tu Kağan (idi). O'nun oğlu Elbeg Kağan (idi). Ondan sonra Oyirad'lardan Batula Çingsang ¹² Moğollara hâkim oldu ¹² (=Moğolları idare etti). Ondan sonra Toğuğan [Toğuğan] Kağan, ondan sonra ¹³Ului Temür¹³ Kağan, ondan sonra Dalbağ

6 Kağan (idi). Ondan sonra ¹Oyirad'lı (bir) Kağan¹, ondan sonra Adai Kağan (idi). Ondan sonra ²Oyiradlardan Toğan³ Tayisi Moğolları idaresi altına aldı². Ondan sonra Tayisung Kağan (idi). Tekrar⁴, Oyirad'lardan Esen Tayici Moğolları idaresi altına aldı. Ondan sonra Mağa Kürkis Kağan (idi). Ondan sonra Moolon [Molon] Kağan (idi). Ondan sonra Mandukuli [Manduguli] Kağan (idi). Ondan sonra Bayan⁵ Mönge⁶ Bolğu Cinong (idi). Onun oğlu Batu Mönge Sayin Dayun Kağan (idi). Ondan sonra (onun) büyük oğlu Bodi Alağ⁷ Kağan (idi). Onun oğlu Darayisung Küdeng Kağan (idi). Ondan sonra Barsu Bolod⁸ Cinong'un oğlu Gegen Altan⁹ Kağan (idi).

⁸ *koyina*, Moğ. "ondan sonra"

⁹⁻⁹ *Yisün Temür* "Dokuz Demir"

¹⁰ MGT'nde: *kutuk* "kutsal" ~ *kutuktai* ay. ~ *kutuktu* "takdis edilmiş" [Türkçe: *kut* "kut, saadet, kutlama, takdis, ruh" (EUTS, 188)].

¹¹ *bilig-tü* "bilgili" < Türk. *bilig* "bilim, bilgi, ilim" (EUTS, 42) = *bälgü*.

¹²⁻¹² *monggol-un törü-yi abuba*; Uyg. *törü* "töre, örf, kanun, nizam" = Moğ. "kanun, hükümet" (Kow. 1939).

¹³⁻¹³ *Ului Temür* "Ulu, büyük demir". Tam mânasiyle Türkçe bir isimdir.

(6) ¹⁻¹ *oyaradai kağan*

²⁻² *monggol-un törü-yi oyirad-un Toğan (Toğan) Tayisi abuba*.

³ *Toğan (Toğan)* < Türkçe.

⁴ Moğ. *basa*; krş. Uyg. *basa* 1. "bundan başka, sonra, onun arkasından", 2. "arka" (EUTS, 34).

⁵ *Bayan*, krş. Türk. (Uyg.) *bay* "Zengin, varlıklı" (EUTS, 36), bk. § 5, not 5-5.

⁶ *Mönge* < Türk. *menggü* ~ *bengü* "ebedî, ölümsüz, ölmez", bk. § 5, not 7.

⁷ *Alağ* < Türk. *ala* "ala renkli". MGT'nde de *Alağ* adlı bir binbaşının adı geçer, bk. §§ 149, 202, 220).

⁸ *Bolod* < Farsça: بولاد *pülād*.

⁹ *Altan* için bk. § 1, not. 15.

Ondan sonra Tümen¹⁰ Casag¹¹-tu Kağan (idi). Ondan sonra Buyan Seçin Kağan, ondan sonra Sengge Temür Dügüreng Kağan (idi). Onun oğlu Sümir Mergen Tayici (idi). Onun oğlu Dalai Lama¹²'nin neslinden Yon t'an [Yontan] rgya-mc'o ['gyamso "camso"] (idi). Ondan sonra Buyan Seçin Kağan (idi). Onun küçük erkek kardeşi Mangkus [Manggus, Mangkuğ] Mergen Tayici (idi). Onun oğlu Lindan Kutuğ-tu Kağan, onun oğlu¹³ Erke Kõnkor¹³ Tayici (idi). Onun küçük erkek kardeşi Abanai Çin Wang (idi). Onun

7 oğlu Burani Ging [Çin] Wang (idi): dördüncü nesilden. (Onun)¹ Duwa [Dün] Soğur [Soğur]¹ (ve)² Dobu [Daubu] Mergen² (adlarında) iki oğlu vardı. Duwa Soğur'un alınının ortasında yalnız bir göz vardı (ve) üç günlük yeri görebiliyordu. (Onun) Dayır³ [Dacir] (ve) Boro⁴ (adında) iki atı vardı. Duwa Soğur küçük erkek kardeşi Dobu Mergen'i yanına alarak Burkan Kaldun (dağı)'nın tepesine çıktı (ve) burada oturdu. (Orada) Tenggilig⁵ [Tenggelig] (nehirinin) akıntısı yönünde bir grup göçebenin gelmekte olduğunu gördü. Duwa Soğur küçük erkek kardeşi Dobu Mergen'e: "Uzakta Tenggilig (nehirinin) akıntısı istikametinde (bir) grup göçebe geliyor. Kapalı arabanın içinde bir kız oturuyor. O kızın güzelliği burdan görülüyor. Git, bak" dedi. Dobu Mergen gidip baktığında, kapalı arabanın içinde evlenecek yaşta bir kız vardı. Dodu Mergen bu kıza: "Sen hangi ulustansın?" (diye) sordu. Bu kız: (Ben) Tümed⁶'lerden⁷ Surultai Mergen⁷'in (karısı),⁸ Barhucin Göoa Ağa⁸ [Ağa]'dan⁹ Ariğ Usun⁹'da

¹⁰ *Tümen* <Türk. *tümen* "onbin". (MGT'nde: *Tümen-Tüben* "Antropo-nim", bk. § 170, 171).

¹¹ *casag* <Türk. *yasağ* ~ *yasa*. Uyg. *yasa* "kanun, yasa" (EUTS, 289); Çağ. *yasaldı* "düzeldi" (Abuşka, 402); Kalm. *yasha* < Mançu. *dasa*.

¹² Moğ. *blama* <Tib. *bla-ma*.

¹³⁻¹³ *Erke Kõnkor* <Türk. *erk*. bk. § 4, not 4; *kõnkor* "konur, at rengi", krş. MGT'nde: *kõngkor*; Kırg. *kõngur* "kumral, esmer" (Kırg. Sözl. 483).

(7) ¹⁻¹ MGT'nde: *Duwa-soğor* (veya: *-soğor*). *soğor* "kör"; Türk lehçelerinde: *soğor*, *soğır*, *soğkır*, *sukır* "kör" (bk. Radloff, Wb.)

²⁻² MGT'nde: *Dobun-mergan*

³ *dayir* "büyük"

⁴ *boro* "boz", krş. Türkçe *boz*, krş. § 4, not 9.

⁵ MGT'nde: *T. nggelik*

⁶ MGT'nde: *Horitumad* (veya: *Kõritumad*)

⁷⁻⁷ MGT'nde: *K(H)orilartai-mergan*

⁸⁻⁸ MGT'nde: *Barhucin-ğo'a* (veya: *Barhucin-ko'a*)

⁹⁻⁹ MGT'nde: *Arih-usun* "Saf su"

doğma ¹⁰ Alung Ğooa ¹⁰ 'yım" dedi. Dobu Mergen onu aldı (ve) ¹¹ Buğu [Buğu] Ğatagis [Ğatagi] ¹¹ (ve) ¹² Buğuci [Buğuçi] Salci [Salçi, Salcid] ¹² adında

8 iki oğlan doğurdu. Buğuci Salci(den) Salciğud obası meydana geldi. Buğu Ğatagis(den) Ğatagid obası meydana geldi. Dobu Mergen öldü. (O) öldükten sonra, Alung Ğooa erkeksiz ¹ (olarak) Begter ² [Bigter], Belgetei ³ (ve) Bodonçar ⁴ [Bodonçor] adlarında üç oğlan doğurdu. Buğu Ğatagi (ve) Buğuci Salci, ikisi, kendi aralarında: "Bizim yanımızda erkek yok. Bu üç çocuk kimden?" (diye konuştular). Anneleri Alung Ğooa, onların birbirlerine söylediklerinden haberdar olup: " ⁵ Siz, benim iki oğlum; benim hakkımda şüpheye düşmekte haklısınız ⁵ " dedi. (Alung Ğooa) ⁶ iki oğlundan her birine birer ok verdi. Onlar okları ortalarından kırdılar. Sonra onlara beşer ok verdi. Onlar okları kıramadılar ⁶. Alung Ğooa: "Siz beşiniz bir arada bunun gibi daha kuvvetli olursunuz. ⁷ Gece karanlığında ⁷ sarı ⁸ ışıklı ⁹ (bir) ¹⁰ erkek çocuk ¹⁰ meydana geldi. (Bu erkek çocuk) parlak (bir) ışık (halinde) benim çadırıma girdi. O (çocuk) benim karnımı (elleriyle) oğaladığı zaman ¹¹ ¹² sarı "Ğalcin" köpeği ¹² oldu (ve) dışarı çıktı; dili (ve) dudaklarıyla yalanyordu; bilhassa kapıya doğru (giderken).

¹⁰⁻¹⁰ MGT'nde: *Alan-ħo'a* (veya: *-ko'a*)

¹¹⁻¹¹ MGT'nde: *Bugunotai*

¹²⁻¹² MGT'nde: *Belgunotai*

¹¹ ve ¹² MGT'nde (§ 19) Alan-ħo'a'nın kocasının ölümünden sonra doğurduğu diğer üç çocuğun adları: *Buğu-ğatagi*, *Buğatu-salci* ve *Bodonçarmungkah*'tır. AT'de *Buğu-ğatagi* ve *Buğatu-salci* ilk doğan iki çocuk olarak görülüyor ki, doğrusunun MGT'nde verilen şecere olması gerekir.

(8) ¹ *ere ügei* "erkeksiz"

², ³, ⁴ MGT'nde: Alan-ħo'a'nın erkeksiz doğurduğu üç çocuk için bk, § 7, not 11 ve 12.

⁵⁻⁵ krş. MGT. § 20.

⁶⁻⁶ krş. MGT. § 19. Görüldüğü gibi MGT ile AT'deki hâdiseler paragraf olarak birbirini tutmamakta, fakat neticede birleşmektedir. *Alan-ħo'a*'nın, AT'de iki oğluna, MGT'nde ise beş oğluna birden birer ok verdiği görülür.

⁷⁻⁷ *ħara süni* "gece karanlığı"

⁸ *sira* "sarı" < *şira*. krş. Türkçe : *sarı*

⁹ *çiügen*

¹⁰⁻¹⁰ *köbegün*

¹¹ *çak* "zaman, an", krş. Türkçe *çag* ~ *çağ* ay.

¹²⁻¹² *sira Ğalcin noħai*

(Eğer siz) bununla hüküm verecekseniz, Tanrı'dan¹³ bu çocuklara kader dilerim." dedi. (O zaman) büyük (ve) küçük beş kardeş mülklerinden kendilerine ait olan hisselerini aldılar.

9 (Onlar) Bodonçir'e kestane renginde, sırtı çukurlaşmış (ve) orta yeri yaralı zayıf (bir) at verdiler. Bodonçir: "1 Ne olursa olsun, ölsem de (buna) benim kaderim karar versin.1" dedi (ve) Onon Nehri'nin yukarisına doğru gitti. (Orada bir) 2 kayanın kovuğuna 2 avladığı güzel (bir) geyiği 3 saklamaya (çalışan bir) kurt 4 gördü. Sezdirmeden yanına yaklaştı (ve onu) vurup öldürdü. (Böylece) kendisine yiyecek tedarik etmiş oldu. Onon nehri kıyısında Yeşil Ev adını verdiği bir kulübe yaptığı zaman Bodonçir, 5 sülün kuşu 5 yakalayan (bir) 6 boz doğan 6 gördü. Atının kuyruk kılı ile tuzak kurdu (ve boz doğanı) yakaladı. Onu ehliştirdi, (kuş avlamak için) kullandı. Nehrin aşağısında, avlandığı yerde yerleşmiş bir oymak 7 vardı. Oraya (kısarak sütünden) yapılmış kımız 8 içmeye giderdi. (Bir müddet sonra) ağabeyi Bigter [Begter] araştırmaya gelerek: "Benim küçük kardeşlerimden birisi Onon Nehri'nin yukarisına gitmişti. Acaba yaşıyor mu, yoksa öldü mü?" diye söylendi. O oymağa giderek: "İki sene evvel kestane renkli tayı olan bir çocuk gördünüz mü?" diye sorduğunda, o oymaktakiler: "Burada bir oğlan var. Buraya kestane renkli atı (ve) boz doğanı ile gelir (ve) hergün burada kımız içer. Sen onu 9 orada burada 9 arama. Burada bekle". dediler.

10 O esnada, öğle vakti olurken, gökte bulut olmadığı halde, bir kaç yağmur damlası düştü. O halk: "Çocuk şimdi çok uzakta değildir"

¹³ *tengri-de-çe*, (-*deçe*, -*çe* Moğolca ablatif ekidir.)

(9) ¹⁻¹ MGT'nde: "ölürse ben de ölürüm, yaşarsa bende yaşarım" şeklindedir.

²⁻² *kada-yin konggil-dur*, krş. Türkçe: *kaya*

³⁻³ *gooa maral*. Burada *gooa* "güzel" ve *maral* "geyik" kelimeleri sıfat ve isim olarak görülür ki, § 4'teki *Gooa Maral*'la ilgisi yoktur.

⁴ *çinoa* "kurt"

⁵⁻⁵ *barıkuı*; MGT'nde: *kara kuru*, İnt.: "sülün, orman tavuğu", bk. Temir, *MGT*. s. 9, not 5.

⁶⁻⁶ *boro karçığai*; MGT'nde: *karçıkai*, İnt.: "doğan, şahin", krş. Türkçe *karçığa ay.*, *karçığai ay.* bk. Temir, *MGT*. s. 9, not 4.

⁷ Metinde *ulus* olarak geçen bu kelimeyi "oymak" olarak çevirmeyi uygun buldum. MGT'nde: *bolek irgen* "bir bölük halk" olarak geçer, bk. § 5, not 7.

⁸ *esüg* "kımız, içki", MGT'nde: *esuk*, bk. § 28.

⁹⁻⁹ *eyin teyin* "orda burda"

diye söylerlerken, Bodonçir geldi. Her ne zaman (bir) rüzgâr esse, kuşların tüyleri havada uçuşan kar taneleri gibi Onon Nehri'ne düşer (di). (Bundan da Bodonçir'in kuş avlamaktan geldiğini anlarlardı.) (Sonra), ¹ağabey ile küçük kardeş, ikisi beraber¹, memleketlerine gittiler. (Onlar) memleketlerine giderlerken, Bodonçir ağabeyi Bigter'e şunu söyledi: "²(Bir) adamın (bir) ağabeyi, (bir) paltonun (bir) yakası var ²! "Bu oymağı ³ yağmalayalım mı?" Ağabeyi: "(Şimdi) bırakalım, ağabey (ve) kardeş memleketimize varalım; onu görüşürüz" dedi. O tekrar ağabeyine söyledi; ağabeyi yine razı olmadı. (Memleketlerine vardıklarında) ⁴beş kardeş⁴ (vaziyeti) müzakere ettiler (ve) o oymağı zaptederek aldılar. Bodonçir hemen ⁵hâmile (bir) kızı⁵ yakaladı (ve, eş olarak) aldı. Bodonçir'in oğlu ⁶Ğabiçi [Ğabuçi] Külüg⁶ (idi). Onun oğlu ⁷Bikir Bağatur⁷; onun oğlu ⁸Mağa Töten⁸; onun oğlu ⁹Bayisangğor Doğşin⁹; onun oğlu ¹⁰Tumbanai [Tunbanai] Seçin¹⁰; onun oğlu Ğabul¹¹ Ğağan; onun oğlu Bartam¹² Bağatur (idi). Onun oğlu Yisügei¹³

- (10) ¹⁻¹ *ağa degüü koyagula*. *ağa* "ağabey", *degü* "küçük kardeş", *koyar* "iki", *-gula* "komitatif eki" = ağabey (ve) küçük kardeş, ikisi beraber.
²⁻² *kümün ağa-tai. degel çığa-tai gele*. MGT'nde bu cümlenin tercümesi şöyledir: "Kardeşim, kardeşim! Vücudun bir başı, elbisenin de bir yakası olması iyidir." Bu söz için bk. Vladimirtsov, *İçt.* § 67.
³ *ulus*
⁴⁻⁴ AT, metinde: *ağa degüü tabugula* "ağabey (ve) küçük kardeş(ler) beşi birlikte".
⁵⁻⁵ *kegeli-tü ökin* "hamile kız"; *ökin* "kız"
⁶⁻⁶ MGT'nde: *Barin-şiyalatu-ğabiçi* ve *Ğabiçi-ba'atur*.
⁷⁻⁷ MGT'nde: *Menen-tudun*. (bk. § 45) *Menen-tudun*'un *Ğaçi-külük*, *Ğaçin*, *Ğaçiu*, *Ğaçula*, *Ğaçi'un*, *Ğarandai* ve *Naçin-ba'atur* adlarında 7 oğlunun adı geçer. Fakat AT'de yalnız birisinin adı verilir ve MGT'ndeki (bk. § § 46, 47, 48) mufassal bilgiler görülmez.
⁸⁻⁸ MGT'ndeki şecereye göre bunun *Ğaidu* (veya: *Haidu*) olması gerekir.
⁹⁻⁹ MGT'nde: *Baişingğor-dohşin*. (Diğer kardeşleri: *Çarakaı-lingku* ve *Çaocin-orteğai*'dir, bk. MGT. § 47).
¹⁰⁻¹⁰ MGT'nde: *Tumbinai-seçen*. *seçen* "akıllı, hâkim" ~ *seçin*. ~ *çeçen*, *seçen* (Kal. Wb. 428) < Türk. *seç-en
¹¹ MGT'nde: *Ğabul* (veya: *Habul*). Fakat, AT'de diğer oğlu *Semsoçule*'den bahsedilmez.
¹² MGT'nde: *Bartan-ba'atur*. Gizli Tarih'e göre *Bartan-ba'atur*, *Ğabul-ka'an*'ın *Okin-barğah*'dan sonraki oğludur. AT'de bahsedilmeyen diğer oğulları şunlardır: *Ğutuhtu-mungğur*, *Ğutula-ğahan*, *Ğulan*, *Ğada'an* ve *Todoyen-oçigin*.
¹³ MGT'nde: *Yesugai-ba'atur*. *Yesugai*, *Bartan-ba'atur*'un *Manggetu-kiyan* ve *Nekun-taize*'den sonra 3. oğludur ki, AT'de diğerlerinin adları geçmez.

11 Bağatur (idi). (O), ¹iki genç kardeş Daritai (ve) Oçoğun ¹u avlanırken buldu. (O zaman): “²O bir beyaz yabanî tavşan mıdır ²?” diye sordu. (Fakat o) ³yerde çömelip işeyen bir kadındı ³. Hemen arabasının izinden gittiler. Yisügei kardeşine: “O kadından iyi ⁴ erkek çocuklar doğabilecek” dedi. Arabanın tekerlek izini takip ederek gittiler. Tayiçigud ⁵lu (bir) erkek (olan) Çiledü ⁶, Ögelen-eke ⁷’yi (eş olarak) Olkonud ⁸’lardan almış, memleketine gidiyordu. Onları peşlerinden takip edip kovaladılar. Yisügei, iki genç kardeşine: “Onu yakalayalım” dedi. Onlar yaklaştığında, Ögelen-eke kocasına: “Biliyor musun? Bu üç adamın hemen şimdi kötülük yapacakları hallerinden belli. Sen (kaç) git!” diye söyledi (ve) giymekte olduğu gömleğini çıkararak ona verdi. Üç kardeş (kaçmakta olan) Çiledü’yü üç henrin birleştiği yere (ve) ⁹üç tepe ⁹nin üzerine kadar kovaladılar (fakat) yakalayamadılar. Yisügei, (orada kalan) Ögelen-eke’yı yakaladı (ve onu kendisi için) aldı. Onlar memleketlerine giderlerken, Ögelen-¹⁰katun ¹⁰ gizli gizli ağlıyordu. Daritai (ve) Oçoğun: “Biz üç nehri birleştiği yere kadar kovaladık, üç tepenin engelini aştık. Sen de bakarsan izini bulamazsın. Eğer bakarsan burada bir şey göremezsin. Ağlıyorsan (sesin) duyulmayacaktır.” dedi. Ögelen-eke bu sözleri

12 işitince, sessizce arkalarından gitti. (Bir gün) Tatar ¹’lardan Temücin ² [Temüçin] (adlı bir bey) esir olarak getirilmişti. (O zaman)

- (11) ¹⁻¹ AT’de *daritai oçoğun degü-ben* olarak geçen ve Bawden’in de “two younger brothers Daritai and Oçokon” olarak tercüme ettiği isimler MGT’nde *Daritai-otçigin* (bk. § 50) şeklinde Bartan-ba’atur’un 4. oğlunun adı olarak geçer. Diğerleri için bk. AT, § 10, not 13.
- ²⁻² *nigen çindağa biyu kicü* (veya: *gecü*) *kağaba* (veya: *kağamui*).
- ³⁻³ *nigen ekener sigegsen*.
- ⁴ *sayin*
- ⁵ MGT’nde: *Merkit*’lerden (bk. § 54).
- ⁶ MGT’nde: *Yeke-çiledü* (bk. § 54).
- ⁷ MGT’nde: *Ho’elun, Ho’elun-eke, Ho’elun-ucin, Ucin-eke, Ho’a-ucin* şekillerinde geçer.
- ⁸ MGT’nde: *Olkuno’ut* (veya: *Olhuno’ut*).
- ⁹⁻⁹ MGT’nde: “*yedi tepe*” *aşincaya kadar*.
- ¹⁰ MGT’nde: *kadun/katun* ~ Türkçe (Ork.) *qatun* “hatun, prenses” (ETY; Tekin. OT. 342), *qadın* “kayın, hısıım” (ETY); Uyg *katun* ay. (EUTS, 171), *katın* = *katun* (gös. yer.); Kırg. : *katın* “karı (zevce), kadın, evli kadın” (Kırg. Sözl. 417).
- (12) ¹ *Tatar* için bk. A. Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, s. 275-76.
- ² MGT’nde: *Temucin-uge* (bk. § 59).

Ögelen-ekeden³ bir erkek çocuk doğdu. Onlar ona Temücin adını verdiler. (Temücin ile beraber) Ögelen-ekeden Kazar⁴, Kaçık⁵ (ve) Oçoğu⁶ (olmak üzere) dört erkek çocuk doğdu. Yisügei oğlu Temücin'i (yanına) aldı (ve Temücin'e) anne tarafından (akraba) olan Olkonud'lara⁷ giderek, "(Oğlum için) kadın bakacağım" diye söyledi. Kōngurat'⁸lardan Dei Seçen, ⁹Tongsur (ve) Çinggir⁹ (dağlarının birleştiği yerdeki) ¹⁰su kanalında¹⁰ hayvanlarını suluyordu. Dei Seçen Yisügei'ye rastlayınca: "Borcigin oymağı¹¹, Kiyud âilesi¹²nden oğul (ve) kuda¹³, nereye gidiyorsunuz?" diye sordu. Yisügei: "Oğlum Temücin'i Olkonud'lara güvey¹⁴ yapmak için bir kadın bakmaya gidiyorum" diye cevap verdi. (Bunun üzerine) Dei Seçen: "Ben bu gece bir rüya gördüm. (Rüyamda) tamamen beyaz (bir) doğan¹⁵ vardı (ve) benim avuçlarımın içindeydi. Benim (gördüğüm) rüya, senin (mensub olduğun) Borcigin oymağı, Kiyud âilesi için koruyucu

³ *Ögelen-ekese*, (-sa, -se eki -aça, -eçe gibi ablatif eki olup, Monguor dialektinin özelliğidir. Hal ekleri hakkında toplu bilgi için bk. Tuncer Gülensoy, *Moğolların Gizli Tarihi'nde Hal ekleri ve cümlede kullanılış şekilleri*, basılmamış Doktora Tezi. AÜDTCF kütüphanesi, Doktora Tezleri bölümü).

⁴ MGT'nde: *Kazar* (veya: *Hasar*)

⁵ MGT'nde: *Kaçık'un* (veya: *Haçık'un*)

⁶ MGT'nde: *Temüge*. AT'de, Çinggis-han'ın *Temulun* adlı kızının adı geçmez. (bk. MGT. § 60).

⁷ MGT'nde: Torgut kabilesine mensup *Olkuno'ut*'lar.

⁸ AT, metinde: *Kōnggirad*; MGT'nde: *Unggirat*.

⁹ MGT'nde: *Çekçer* ve *Çihurgu*.

¹⁰⁻¹⁰ *çorğö* "boru, musluk". *usun çorğö* "su kanalı".

¹¹ *omoğ* ~ MGT'nde: *obok* (bk. §§ 41, 42, 44, 46, 139), *omoğ* (bk. § 139).

¹² *yasun*

¹³ *kuda* ~ Türkçe (Kırg.) *kuda* "dünür", *kudaça* "güveyin ve gelinin genç kadın akrabası", *kudağy* "gelinin ve güveyin anneleri ve onların yaşlı akrabaları", *kudanda* "1. kız isteme, 2. dünürlük" (Kırg. Sözl. 516 a). krş. Uyg. *kudas* "dost, ahbap, arkadaş" (Chuas. 17, 25; EUTS, 185), *kudaş* "Bekanter//tanış" (Alt. Gr. 330 b).

¹⁴ AT, metinde: *kürke*, (P) nüshasında: *kürgere*. MGT'nde: *-guregen* (*-güregen*) "güvey, damat" şekliyle pekçok şahıs isminde tamlayıcı unsur olarak görülür. Meselâ: Alçi-güregen, Aşig-güregen, Buğa-güregen v.b. lar). krş. Türkçe (Uyg.) *küdägü* "güvey" (EUTS, 120; Alt. Gr. 317 a; DLT - Dizin, 78 b).

¹⁵ AT, metinde: *songsur*, (G ve P) nüshalarında: *songkur*. krş. Türkçe: *songkur* "sonkur kuşu, yırtıcı kuşlardan biri" (DLT-Dizin, 105).

niteliktedir. Benim ev(im)e git. Orada, benim, dokuz yaşında Börte¹⁶ (adlı) kızım var; onu sana vereceğim. Eski¹⁷(den) bizim memleket¹⁸in (bir) âdeti vardı. Güzel kızlarımız

13 ¹kara deve ⁴ler koşulu arabalarla dağlara giderlerdi. (Onları) bütün² bey³lerin kraliçe⁴leri yapmak için. (Bizim) güzel kızlarımız, ⁵alını akıtmalı boz deve⁵lerde, yüksek taht üzerine oturlardı (ve) onları ⁶halkın beyleri⁶ yapardık.” diye söyleyince, Yisügei Bağatur iki atını (ve) oğlu Temücin’i Dei Seçen’e vererek: “Benim oğlum köpek⁷ten korkar, ona çok iyi dikkat et” dedi. Memleketine giderken, yolu üzerinde, Tatar ulusundan bazı kimselere rastladı. Onları ziyafetle⁸ meşgul gördü (ve) atından inerek: “(Onlar) korkunç bir kavimdir, ben onların yanından nasıl kaçabileceğim” diye söylendi. (Tatarlar) yemeğine zehir karıştırarak (Yisügei Bağatur’a) verdiler. (Yisügei Bağatur) evine ulaştığında rahatsızdı; (şöyle) dedi: “(Ben) korkunç Tatar halkına rastladım. Onlar tatlı yemekleri içine zehir katmışlar, o zehirli yemeği bana verdiler.” (Daha çok) rahatsızlaşınca, karısına, Menggelig⁹’i çağırmasını söyledi. (Yisügei Bağatur) Menggelig⁹’e: “Oğullarımdan biri olan Temücin’i Kõnggirad’lardan Dei Seçen’in yanında bırakarak geldim. Çabuk git (ve onu) alıp getir.” dedi. (Menggelig) hemen gitti, (fakat) onu alıp getiremeden ¹⁰Yisügei öldü¹⁰. Ucin-eke doğuştan dirayetliydi,

¹⁶ *börte* ~ Türkçe. *boz*, krş. *Börte Çinoa*.

¹⁷ *erte* ~ krş. Türkçe (Uyg.) *ärdä=ärtä* “erte” (EUTS, 73, 75).

¹⁸ *gacar*

(13) ¹⁻¹ AT, metinde: *ķara buğura*. *ķara* ~ Türkçe. *ķara* ay. (DLT-Dizin, 167); *buğura* ~ Türkçe (Uyg.) *buŗra* “erkek deve” Alt. Gr. 305 a).

² *ķamuķ* ~ Türkçe (Uyg.) *ķamağ* “hepsi, topyekün, bütün”, *ķamağan* ay., *ķamuğ* ay. (EUTS, 163; Alt. Gr. 326 a), *ķamuğ* ay. (gös. yerler.).

³ *ecen*, krş. Türkçe (Uyg.) *igä* “1. idi. Sahip, bey” (Alt. Gr. 130), 2. Peri ruh’ (meczaz) (EUTS, 90).

⁴ *ķatun* ~ Türkçe. *xatun*, *qotun* “kadın, kraliçe” Alt. Gr. 309 a) = *ķatın* = *ķatun* = *ķatun* ay. (EUTS, 82, 171).

⁵⁻⁵ *öle ķalcin buğura*

⁶⁻⁶ *ulus ecen*

⁷ *noķai*

⁸ *ķurimlacu*

⁹ MGT’nde: *Munglik* (bk. §§ 68, 69), *Munglik-eçige* (bk. § 69).

¹⁰⁻¹⁰ *Yisügei ecen tengri bolba*.

¹¹ krş. *ögelen*. (Uyg. *ögä* “1. vekil, nâzır, hekim” (EUTS, 146), “2. ün, şöhret” (Alt.Gr. 322; EUTS, 146).

14 doğuştan zeki olan oğlunu daima olgun ¹ yabancı soğan¹ larla besleyerek, (onu) ² ulusunun beyi² yaptı. Karakterli doğmuş olan Ucin-eke, (bir) takdir(i ilâhî) ile doğmuş olan oğlunu küçük balıklarla besleyerek, ³ kaderde olan hâkan⁴ ların taht⁵ ına oturmasına sebep oldu ³. Temücin (ve) Kâsar, ikisi, anneleri Ögelen-eke'ye: "Bigter [Begter], uzun zamandan beri bizim ağ ile tuttuğumuz balıkları alıyor. Bugün ⁶ Kâsar'ın avladığı (bir) ⁷ tarla kuşu⁷ nu çaldı. (Biz) Bigter (ve) Belgetei'yi, ikisi(ni de) öldürmeye gidiyoruz." dediler. Ögelen-eke: "Ey benim oğullarım ⁸! Eski ⁹ Tayiçiğud'lardan Örbei-ğooa'nın beş oğlu gibi nasıl böyle konuşabiliyorsunuz? ¹⁰ Gölgenizden başka arkadaşınız, hayvan kuyruğundan başka kamçınız yok¹⁰." diye cevap verdi. Bu sözler üzerine Temücin (ve) Kâsar kapıyı hızla kapayarak dışarı çıktılar. Dışarı çıktıklarında, Bigter [Begter] ¹¹ iğdiş edilmiş¹¹ sekiz beygiri muhafaza için oturuyordu. Temücin önünden¹², Kâsar arkasından¹³ gelerek Begter'in etrafını sardılar. "Biz seni öldüreceğiz!" diye söylediklerinde, Begter: "Siz ki beni yokedeceksiniz, öldüreceksiniz. (Fakat) genç kardeşim Belgetei'yi öldüremeyeceksiniz. Sizi muhakkak

(14) ¹⁻¹ manggir

²⁻² utus-un ecen krş. § 12, not 6-6.

³⁻³ cayağa-tu kağan-i oron-dur orogulbai.

⁴ kağan, krş. Türkçe: kağan/hağan.

⁵ oron ~ Türkçe (Ork.) orun "yer, konak" (Alt. Gr. 322 a), or "taht" (EUTS, 142)

⁶ ene edür

⁷⁻⁷ bolcimar (bolci mur; bolcuumur).

⁸⁻⁸ ai köbegün min-i

⁹ erte, bk. § 12, not 17.

¹⁰⁻¹⁰ tan-dur següder-eçe (veya: segür-eçe) öbere nöbür ügei. segül-eçe (veya: segülder-eçe) öbere şuçağu ügei. MGT'ndeki fıkra ile aynıdır (bk. § 76).

¹¹⁻¹¹ sirğa ağa; ağa "châtré, cheval, hongre" (Kow. 137) ~ Kalm. : akt^o "verschnittene Pferde, Peitpferde" (Kalm. Wb. 5) ~ Ord. : ag't'a "cheval hongre; châtre" (Dict. Ord. 8); Türk lehçeleri: axta (Tar. Çağ. Az.), aqta (Tel. Leb. Uyg.) (Radloff, Wb. 116, 136); Kırg. : aqta (Kırg. Sözl. 15); Yak. : āxta (Pekarskij, 208) — Farsçada: اختا (ahta) "Wallach" (Doerfer, I, 115).

¹² omono-aça (emüne-eçe| emüne-çe)

¹³ koyına-aça (koyına-aça)

15 onun gücü¹ yenecektir.” dedi. (Onlar) Begter’i öldürdüler. (Begter’i öldürdükten sonra) Temücin (ve) K̄asar, ikisi, Ögelen-ek’e’nin yanına geldiler. Ögelen-ek’e: “Oğullar, siz dik bir kaya² üzerinde saldırmaya (hazır) bir av kuşunun pençesinin tırnağı gibi(siniz); (siz) kendi meşimesini ısırın³ kara köpek³ gibi(siniz);⁴ yağmurlu günde⁴ suya giren bozkurt⁵ gibi(siniz); kendi kemiklerini ısırın⁶ erkek deve⁶ gibi(siniz); hiddetle gizlice hücum eden⁷ barağ köpeği⁷ gibi(siniz); hücum edemeyen pars⁸ gibi(siniz).” dedi. O bunları söylerken Tayıçıgud⁹ ansızın eve hücum etti. Tayıçıgud: “Ana, (biz) beşimiz bir arada gereksiz¹⁰iz Temücin’i dışarı gönder.” diye seslendi. Temücin bu sözleri işitince, gizlice¹¹ Onon’un ormanına¹¹ gitti (ve) orada saklandı. Tayıçıgud bunu bilerek, onun (ormana) girdiği yolu tuttu. (Temücin üç gece ormanda kaldı.) (Üç gece sonra) dışarı çıkmaya kalkıştı. Bel kemeri (ve) askısını taktı (fakat), kayışı (ve) göğüs askısı (yere) düştü. Bey (=Temücin) düşündü: “Kemer belki olur (fakat), göğüs askısı (ve) eğer nasıl düştü?. (Mutlaka) Tanrım¹² beni durdurdu.” (Bunun üzerine) tekrar geri gitti, orada üç gece (daha) geçirdi. Üç gece sonra (Temücin) geri geldiği zaman,

- (15) ¹ *küçün* ~ Türkçe (Uyg.) *küç* “kuvvet” (Alt. Gr. 317 a), “kuvvet, zor; zulüm” (DLT-Dizin, 78 a).
² *kağan* ~ Türkçe (Uyg.) *kađa* “kaya” (Alt. Gr. 328 a; DLT-Dizin. 61 a; EUTS, 173).
³⁻³ *kađa nođai*
⁴⁻⁴ *boruğan edür*, MGT’nde: *boroğan* “fırtına” (bk. § 78) ~ *boro’an* ay. (§ 108).
⁵ *börte çinoa*
⁶⁻⁶ *buğura*, bk. § 13, not 1.
⁷⁻⁷ AT, metinde *baruğ*. (Uzun tüylü olan bu köpek Kırgızlar tarafından, bugün, *Barağ köpeği* olarak söylenir. bk. Kırg. Sözl. 87 a).
⁸ *baras* ~ Türkçe (Uyg.) *bars*, *baars* “kaplan, şahıs ismi” (Alt. Gr. 301 a; EUTS, 34), *bars* “1. pars” (DLT-Dizin, 16 b), “2. pire, bit gibi hayvanların ısırmasından hasıl olan kabartı” (DLT-Dizin, 17 a).
⁹ AT’de *Tayıçıgud* olarak geçen kişi MGT’nde *Tayıç’ut*’lardan *Tarıhtutai-kirintuh*’tur (bk. § 79).
¹⁰ *kereg ügei*; *kereg*, krş. Türkçe: *kerek* “gerek, olmalı, yaraşır, lâzım, ihtiyaç, gerekli” (DLT-Dizin, 63 b).
¹¹⁻¹¹ *onon-u tündür*
¹² AT, metinde: *tengri*, (G) nüshasında: *tegri*; MGT’nde: *tenggeri* (bk. §§ 113, 121, 125, 143, 145, 163, 165 v.b.)

16 yolunun üzerine, hareket ettirilemeyecek (kadar ağır) beyaz (bir) taş¹ konmuş olduğunu gördü. “İyi niyetli olan Tanrı babam² beni durduruyor.” (diye düşünerek) hemen geriye (ormana) girdi (ve) üç gece daha orada geçirdi. (O) dokuz gece yiyeceksiz (ve) içeceksiz geçirdi. Sonra: “Benim yaşamama (ve) ölmeme Tanrı babam karar versin!” diyerek (geçide doğru) geldi. Tayiçigud dar geçidin başında bekliyordu. Temücin’i yakalayarak kendi evlerine götürdüler. Boynuna (ve) bileklerine halka taktılar (ve onun başında) nöbet tuttular. Onu göz altında tutarken, ³ Torğan-Sira³’nın iki oğlu Çilağun⁴ [Çilağun] (ve) Çimbai⁵ ona acıdılar. Yazın dolunayın onbeşinde⁶, (Tayiçigud) büyük (bir) şenlik⁷ yaptı. Temücin’i zayıf bir adamın nezaretine bıraktılar. Temücin bu adama halkalarla vurarak alt etti (fakat) adam (yerden) kalkıp yüksek sesle bağırdı. Tayiçigud bu gürültüyü duyarak koşup geldi. Temücin su⁸ya girdi (ve) orada yattı (,saklandı). Torğan-Sira, Temücin’in suya girip yattığını görerek: “Çocuğun orada yatması şimdilik iyi. Ben ormanda arayacağım (Ey) uyanık adam, alnını ört; iyi adam sakal⁹ını düzelt.” dedi. Tayiçigud oraya buraya koştu (ve gitti). Gece karanlık bastıktan sonra¹⁰,

17 kımız¹ çalkanırken² meydana gelen gürültüden faydalanarak, kurtarıcı(sı) Torğan-Sira’nın evine girdi. Torğan-Sira: “Ey³ Temücin

(16)

¹ *çilağun* <Türkçe: taş. (Türkçe: ş > Moğolca: l)² *eçiğe*, krş. Türkçe: *eçi* “yaşlı kadın, hanım nine” ~ *açı ay.* ~ *eçe* “büyük kız kardeş” (DLT-Dizin, 36 a).³⁻³ MGT’nde: *sorkan-şira* (§§ 86-87, 146, 198, 202, 219); Moğ. *şira* ~ Türk. *sarığ* “sarı renk” > *sarı*.⁴ krş. *çilağun*, not 1; aynı şahıs MGT’nde: *Çilao’un* (bk. § 84, 84).⁵ MGT’nde: *Çimbai*⁶⁻⁶ *delger sara-yin arban tabun-a*⁷ *ķurim*⁸ *usun*, krş. Türkçe (Uyg.) *su*=*su* “su”, *suğ* “su” (EUTS, 211, 212).⁹ *saķal*; MGT’nde: *saķal ay.* (bk. §§ 203, 275), *saķal-bayan* “sert ot” (§ 105). krş. Türkçe: *saķal* “sakal” (EUTS, 194; DLT-Dizin, 98 a).¹⁰⁻¹⁰ AT, metinde: *ķara sōni boluğsan-u ķoyına*.

(17)

¹ *esüg*; MGT’nde: *esüg* “içki” (§§ 85, 145), *esükçiledü* (§ 28), *esü’üt* “kımız, içki” (§ 145).² *bükekü*; MGT’nde: *buleku*, İnt.: “tere yağı yapmak”. bu söz Moğolcada hem yağ, hem de kımız yapmak anlamına gelmektedir, krş. Moğ. *büligü* “karıştırmak” (Kow. 1236), Kalm. *bülehu*, *bülhü* “karıştırmak, tere yağı yapmak”, *tşige bülhü* “kımız yapmak”, *üsü bülhü* “yağ yapmak” (Kal. Wb. 66 b), bk. Temir. MGT., s. 32, not 2.³ AT, metinde: *ai* “ünlem”, krş. Türkçe (Uyg.) *ay* “ünlem” (EUTS, 26).

ananın evine git! Niye buraya geldin?” dedi, Torğan-Sira'nın iki oğlu Çılağun (ve) Çimbai: “Çalılar, kaçarak içine gizlenen (bir) ⁴ tarla kuşu ⁴nu saklar. Eğer biz titreyerek gelen bu çocuğa hiç olmazsa acımazsak, ne kadar mesut olabiliriz?” dediler (ve) halkalarını balta ⁵yla kırarak Temücin'i yolladılar. (Torğan-Sira), Temücin'i (ve) Katakān ⁶ adındaki kendi kızını, ikisini beraber, (bir) yün arabasında sakladı. Tayiçiğud sabahleyin erken ⁷den kalktı: “⁸bukağılı (ve) boynu kelepçeli ⁸ çocuk nereye gitti?” diye sordu. (Sonra) ev ev aradılar. Kurtarıcı Torğan-Sira'nın evine geldiler. Torğan-Sira'nın evini aradılar (ve) sıra arabasını aramaya geldiği zaman, Torğan-Sira'nın ağabey ⁹i kaba (bir) tarzda: “Bu yaz ¹⁰ sıcağında, insan, yaşayan bir adamı yün arabasının içinde saklar mı?” dedi. (Bunun üzerine) hepsi dağıldılar. Bundan sonra, Torğan-Sira: “Ah Temücin, sen, neredeyse benim küllerimin gitmesine sebep olacaktın!” dedi.

18 Binmediği kendi kısır dişi atını (ve) iki mahmuzundan birini de Temücin'e verdi. ¹ İki anneden süt emmiş ¹ bir kuzuyu keserek, etini hazırladı (ve) ona (yolluk olarak) verdi. O: “Annene gitmek (için) acele et.” dedi. Sonra Temücin, Ögelen-eke'ye ulaşmak için giderken, Tayiçiğut'(lar) onun izini takip ederek peşinden geldiler (ve) sekiz tane kahverengi atı çaldılar. Arkadan gelen bey(de) Belge-tei'yın ² dağ sıçanı ² avlamak için kullandığı kısa yeveli konur ³ ata binerek, (Tayiçiğut'un) peşinden takibe çıktı; çiğnenmiş otlar vasıta-

⁴⁻⁴ *bolcimar*

⁵ *süke*

⁶ AT (G ve P) nüshalarında: *katakān*; MGT'nde: *Kada'an*. MGT'nde bu kız Temücin ile beraber yün arabasına saklanmaz, ona bakması için bırakılır.

⁷ *erte*, bk. § 12, not 17.

⁸⁻⁸ *bosuğad ginci bağı-tu*

⁹ *ağa*, krş. Türkçe *ağa* “ağabey, büyük kardeş” (EUTS, 6) ~ *ağa* ay. (EUTS, 9).

¹⁰ *cun*

(18) ¹⁻¹ *tel.* krş. Moğ., Kalm. *tel* “kendi anasından başka ikinci anadan süt emen hayvan yavrusu” (Kal. Wb. 390), bk. Temir, s. 33, not 1.

²⁻² *tarbağa* “dağ sıçanı”, MGT'nde: *tarbağa*. Moğ. (Kow. 1679) ~ Kalm.: *tarvağan* ay. (Kal. Wb. 248 b). Türkçede (Tarançi) *tarbağa* ay. bk. Temir, s. 34, not. 3.

³ *koṅğur*; MGT'nde: *koṅkor* “konur (at rengi)” ~ Türkçe (Kırg.) *koṅğur* “kumral, esmer” (Kırg. Sözl. 483).

siyle takip ederken ⁴Lağu Bayan ⁴'ın oğlu ⁵Külüg Boğorçi ⁵, süt sağma kabını alarak ıssız ⁶ yerlerde kısraklarını sağıyordu ⁷. Bey ⁸ ona rastladı. Boğorçi sordu: “Nereye gidiyorsunuz? Sen Borcigin ⁹ oymağının Kiyud ¹⁰ âile ¹¹sindensin!”. Bey ¹²: “Sekiz kahverengi atımı çalan Tayıçigud’un izini takip ederek geldim” dedi. Lağu Bayan’ın oğlu Külüg Boğorçi, beyi (kendi) açık sarı alacalı yürük atına bindirdi (ve) bir çoğu sürüye gitmiş olduğu için siyah sırtlı beyaz atına (da kendisi) bindi, beyle birlikte takibe katıldı.

19 Onlar Tayıçigud’u aradılar. Geldikleri zaman, (etrafı) sekiz kahverengi atla çevrili bir çok adamın uyuduğunu gördüler. ¹Bey Boğorçi’ye ¹: “Boğorçi, ²sen atları tut, ben içeri gireceğim!” dedi. Boğorçi: “Size iyi ³ (ve) kötü günde ben de katılacağım. Savaş ⁴ gününde ben saklanırsam, o benim için nasıl bir şey olur?” dedi. Bey, Boğorçi’nin sözlerinin iyi olduğunu söyledi (ve) ikisi beraber (içeri) girdiler. Sekiz kahverengi atı dışarı sürerek çıktılar. Sekiz kahverengi atla birlikte (geri) geldikleri zaman, Lağu Bayan (gözü) yolda (onları) bekliyordu. Lağu Bayan (onları gördüğü zaman) bir taraftan da ağlayarak arkasını dönüyordu (ve) “oğlum kendi işini bırakma!” dedi. ⁵ İki anadan süt emmiş (bir) kuzu ⁵yu onlara yolluk için kesti (ve) onları yolcu etti. Bey, sekiz kahverengi atı annesi

⁴⁻⁴ MGT’nde: *Naqu-baiyan* (bk. § 90).

⁵⁻⁵ AT, metinde: *Boğorçi*, (U) nüshası *boğorci*, (P 2) nüshası *borğorçi*. MGT’nde yalnız *Bo’orçu* (§ 90, 91).

boğorçi “aşçı” ~ Türkçe: *bavurçi* < *bavur* (< *bağur*) “karaciğer” (Radloff, Wb.) -çtı.

⁶ *elçi ügei*

⁷ *sağa-* “sağmak”, krş. Türkçe: *sağmak* “sağmak” (EUTS, 193)

⁸ *eçen*

⁹ *Borcigin* (oymağı), Çinggis-han’ın soyu, krş. MGT (§ 42).

¹⁰ MGT’nde: *Kıyan*, çoğulu *Kıyat*. Borcigin’lerin âilesi (bk. §§ 63, 67).

¹¹ AT, metinde: *yasu*, Moğ. *yasun* ~ *yasu*.

¹² *ecen*, krş. not 8: *eçen*. Metindeki cümle: *ecen carlıg bolba* şeklindedir.

(19) ¹⁻¹ AT, metinde: *ecen boğorci-du carlıg bolba*.

²⁻² AT, metinde: *çi mori baricu bai. bi orosu gebe*.

³ *sayin edür-tü* “iyi günde”

⁴ *bulaka edür-tü* “kötü günde”, krş. Türkçe: *bulğag* = *bulğak*; *bulga-* “bulanmak, karmakarışık olmak, bozmak, karıştırmak”, *bulğan-* “1. bulanmak, karıştırmak, karışmak, 2. yanılmak”, *bulğanyuk* “karışık, bulanık”, *bulğaşu* “gürültülü, patırtılı” (EUTS, 52).

⁵⁻⁵ bk. § 18, not 1.

Ögelen'e getirdi. O geldikten sonra, üzgün olan Ögelen-ekke, Kassar (ve) onun diğer küçük kardeşleri onu gördü (ve) çok sevindiler. Geri döndükten sonra Temücin (ve) Belgetei, dokuz yaşından beri görmediği Dei Seçen⁶'in, kızı⁷ Börte Ökin⁷'i Kerülen (nehri) boyunda aramaya gittiler. Kõnggirad'lı Seçen⁸, Çigçer⁹ (ve) Çoçurku¹⁰ (dağlarının) arasında idi.

20 O (Dei Seçen), Temücin'i görünce çok sevindi. Dei Seçen¹: "Senin küçük (ve) büyük kardeşlerinin, Tayıçigud'un kötü olduğunu biliyordum (ve) üzüntüyle, çaresiz düşünüyordum; şimdi seni görüverdim" dedi. O, ² Börte-Kalcin² adlı kızını ona verdi. ³ Dei Seçen³ yolda kızına refakat ederken, Kerülen (nehrinin) yakınında vücudu (ve) adaleleri ateşler içindeydi; (onun için) eve (geri) gitti. ⁴ Börte-Kalcin⁴'in annesi Cötei⁵ idi. (Babasının yerine) o, kızına refakat ediyordu. Onu (yâni, kızını) Senggür⁶ nehrine (kadar) getirdikten sonra (o da) geriye döndü. Cötei-ekke geri döndükten sonra o, Belgetei'yi, Boğorç'i'yi davet etmek için "sizinle⁸ arkadaş olmak⁸ istiyorum" diyerek yolladı. Belgetei geldikten sonra Boğorç'i, baba (ve) annesine hiç bir şey söylemeden⁹ kambur konur atına⁹ bindi. boz¹⁰ yünden (yapılmış) harmanisini yaydı (ve) Belgetei ile geldi. ¹¹Arkadaşça birleşmenin (ve) anda olmanın âdeti bu idi¹¹. Sonra Senggür ırmağın-

⁶ AT, metinde: *Dei Çiçin*, (P 2) nüshasında: *Dei Seçin*, (U) nüshasında: *Deyi Seçen*.

⁷⁻⁷ krş. § 12: yalnız *Börte*, Moğ. *ökin* "kız".

⁸ AT, metinde: *Dei Çeçen*, krş. not 6.

⁹ MGT'nde: *Çekçer*

¹⁰ MGT'nde: *Çikurku* (veya: *Çuhırku*)

(20) ¹ AT, metinde: *Çiçin*, (U) nüshasında *Deyi Seçen*

²⁻² (U) nüshasında: *Börte Üçin*; krş. *Börte*, *Börte-ücin*, *Börte-ökin*.

³⁻³ AT, metinde: *Dei Çiçin*, (P 2) nüshasında *Dei Seçin*, (U) nüshasında *Deyi Seçen*

⁴⁻⁴ AT, metinde: *Börtekelcin*, (U) nüshasında *Börte Üçin*.

⁵ (U) nüshasında: *Cotai*; MGT'nde: *Şotan*, Pelliot'da: *Çotan*

⁶ MGT'nde: *Sanggür*.

⁷ AT, metinde: *Boğorcu*

⁸⁻⁸ *nöküçiyeye*, Moğ. *nöker* "arkadaş", krş. Türkçe (Uyg.) *nökär* "maiyet" = *nökür* (EUTS, 138).

⁹⁻⁹ *bögöter kõnggür morin-ıyan*

¹⁰ *boro* < Türkçe: *boz*. (Moğolca: *r* < Türkçe: *z*. Rotatizme örnek teşkil eden kelimedir.)

¹¹⁻¹¹ *tere nöküçegseber nöküçekü yosun*

daki konak yerinden hareket ederek, Kerülen nehrinin menbaındaki Bürge¹² kıyı¹³ sına konduklarında, evlenme hediyesi olarak, Cötei-eke Yesügei beye kara samur¹⁴ kürkü¹⁵ vermişti.

21 O (= Temücin), babasının andası olan Kereyid'li Ong-Çağan'a (o kürkü) gönderdi (ve) giymesini istedi. (Termücin) memleketine geri geldikten sonra, ¹hanların büyük tahtı¹ na oturdu. ²Bu, Tanrı'nın emriyle doğan Temücin Çinggis Çağan'dı². Buddha³'nın Nirvana⁴-ya girmesinden 3250⁵ seneden fazla bir zaman sonra 12⁶ kötü⁷ kağan⁸ doğunca⁹ (ve) bunlar, bütün¹⁰ yaşayan yaratıkları baskı altına almak için, onlara eziyet edince, Buddha'nın emriyle ¹¹Çinggis-Çağan doğdu¹¹. İlk önce beş renkten insanlardan (ve) Dört Yabancı Kavim¹²'den (ve) 361¹³ kabile¹⁴ halkından (ve) 720¹⁵ dil konuşan Çambutvipa¹⁶'dan, onları itaat altına alarak, ¹⁷elleri toprakta ayakları yerde¹⁷ vergi ve haraç olarak Çakravarti¹⁸'nin meşhur kağanı

¹² MGT'nde: *Burgi*

¹³ *erke* "sahil", MGT'nde: *ergi* ay. (bk. § 96.)

¹⁴⁻¹⁴ *ğara bulaka*, MGT'nde: *ğara bulukan*

¹⁵ *daqu*, MGT'nde : *daqu* "kürk"

(21)

¹⁻¹ *kan yeke oron*

²⁻² *tengri-de-eçe ciyağa-bar törögsen Temücin Çinggis kağan buyu.*

³ *burkan* <1. Skr. *Buddha* "burhan"; 2. yaradan, hâlik, şaman, ilâh, tanrı. <Çin. *bur+kan=burkan* (EUTS, 53, 54); [Türkçe (Uyg.) *burhan* ~ Moğ. *burkan* (Çin. *bur (<*but <Skr. *Buddha*) + Türk-Moğ. *han*] (Räsänen, Etym. s. 89 b).

⁴ *nirwan*

⁵ *ğurban minggan qoyar cağun tabin*

⁶ *arban qoyar*

⁷ *mağu*

⁸ AT, metinde: *ğad* "kaganlar", -*d* (-*t*) Moğolca "çoğul eki"dir. *kağan* için bk. § 14, not 4.

⁹ *töröcü*

¹⁰ *ğamuğ*, bk. § 13, not 2.

¹¹⁻¹¹ *Çinggis Kağan töröbei*

¹² *ulus*

¹³ *ğurban cağun cıran nıgen*

¹⁴ *omoğ*

¹⁵ *doluğan cağun korin*

¹⁶ AT, metinde: *ğambudiib*

¹⁷⁻¹⁷ *ğar ğacar-a köl köser-e*

¹⁸ AT, metinde: *ğakrayarti*, (G) nüshasında *Çakrawati*, (P 2) nüshasında *Çakrawarti*, (U) nüshasında *Çakirawati*

oldu. Mübarek Çinggis Kağan, ¹⁹ Kara Yılan Yılı ¹⁹'ndandı. Kırkbeş yaşına geldiği zaman, Bing Bars yılında (= 1206), Onon nehrinin menbaında ²⁰ dokuz tuğlu beyaz bayrağı ²⁰nı kaldırdı (ve) ²¹ Büyük Kağan'ların tahtına oturdu ²¹.

Bu paragrafın devamı şöyledir : Kaşar bey isyan edip kaçtığı zaman ²², halkın beyi ²² emir ²³ verdi (ve) Sübegetei Bağatur'un takibe çıkmasını istedi.

¹⁹⁻¹⁹ *qara moğai cil*

²⁰⁻²⁰ *yisün köl-tü çağan tu.g.* Moğ. *tuğ* ~ Türk. (Uyg.) *tuğ* "bayrak, sancak" (EUTS, 251; Alt. Gr. 344 a), *tuğ* ay. (DLT-Dizin, 126 a).

²¹⁻²¹ *kağan yeke oron sağubai*

²²⁻²² *ulus-un ecen*

²³ *carliğ*, krş. Türkçe (Uyg.) *yarlık*=*yarlığ* "emir, ferman, buyruk" (EUTS, 287)

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

- Abuşka = *Abuşka Lûgatı veya Çağatay Sözlüğü*. (Hazırlayan : Besim Atalay), Ankara 1970, 452 s.
- Alt. Gr. = Gabain, A. von, *Alttürkische Grammatik*. Leipzig 1950.
- AT. = Altan Topçi.
- ay. = aynı
- Az. = Azerî Türkçesi
- Chuas. = *Huastuanift*. Ankara 1941.
- Çağ. = Çağatayca
- Çin. = Çince
- Çuv. = Çuvaşça
- Çuv. Sözl. = Paasonen, H., *Çuvaş Sözlüğü*. İstanbul 1950.
- DLT - Dizin = *Divanü Lûgat-it-Türk — Dizin*, Ankara 1970, TDK yayını.
- ETY. = Orkun, H. N. *Eski Türk Yazıtları, I-IV*, İstanbul 1936-1941.
- EUTS. = Caferoğlu, A., *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul 1968, TDK yayını.
- İnt. = MGT'nin Moğolca metninin kelime kelime satır arası tercümesi.
- Kalm. = Kalmuk Moğolcası
- Kal. Wb. = Ramstedt, G. J., *Kalmukisches Wörterbuch*, Helsinki 1935.
- Kaz. = Kazan Türkçesi.
- krş. = Karşılaştılar.
- Kırg. = Kırgız Türkçesi.
- Kırg. Sözl. = Yudahin, K. K., *Kırgız Sözlüğü I-II*, Ankara 1945, 1948, TDK yayını.
- Leb. = Lebet Türkçesi.
- Mançu. = Mançuca
- MGT. = Moğolların Gizli Tarihi.
- Moğ. = Moğolca.
- Ord. = Ordos Moğolcası.
- Ork. = Orkun Yazıtları (Orkun Türkçesi).
- Pekarsky = Pekarsky, E., *Yakut Sözlüğü*, İstanbul 1943, TDK yayını.
- Radloff, Wb. = Radloff, W., *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte I-IV*, Sanktpeterburg, 1893-1911
- Räsänen, Etym. = Räsänen, M., *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*. Helsinki 1969.

Skr. = Sanskrikçe.

Soğd. = Soğdca

Tar. = Tarançi Türkçesi

Tekin. OT. = Tekin, T., *A. Grammar of the Orkhon Turkic*. Indiana
1968.

Tel. = Teleüt Türkçesi.

Tib. = Tibetçe.

Türk. = Türkçe

Uyg. = Uygur Türkçesi (eski)

Yak. = Yakutça

Yun. = Yunanca